

KÉPES JÚLIA
**Itáliai költők hatása Chaucer Troilus és Cressidájára
(Boccaccio, Petrarca, Dante)**

Bár cikkem központjában Chaucer középangol verses regénye áll, látni fogjuk, hogy a mű számtalan szállal kapcsolódik a korabeli itáliai költészethez, (a költők felsorolásának sorrendjét a címben a *Troilus és Cressidára* történő hatásuk mértéke határozza meg). A mű egyébként épp idén harminc éve jelent meg fordításomban a Móra Kiadónál.¹ Tudatában vagyok annak, hogy a művet viszonylag kevesen ismerik, így igyekszem többféle módon ismertetni, abban a nem titkolt reményben, hogy sikerül kedvet is csinálnom hozzá.

Dióhéjban a történetet: tíz éve folyik a Trójai háború, mely azonban csupán háttér a szerelmi szálhoz. Troilus, a trójai Priamus király legifjabb fia, egy templomi tavaszünnepen első látásra beleszeret a fiatal özvegy Cressidába (érdekesség, hogy szerelme születésének körülményei szinte pontosan megegyeznek Petrarca Laura iránti szerelme születésének körülményeivel). Miután az udvari szerelem összes jellemző tünetét produkálja – elvonul a többiektől, nem eszik, nem alszik – érzelmeiről legjobb barátjának, Pandarusnak is csak nagy nehezen hajlandó beszélni. Pandarus történetesen Cressida nagybátyja, és – mivel maximálisan megbízik barátjában, hiszen biztos annak érzései komolyságában – nem kis küzdelmek árán sikerül rábeszélnie unokahúgát, hogy szeressen bele Troilusba,

¹ Geoffrey Chaucer: *Troilus és Cressida*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986. A fordítás az alábbi mű alapján készült: Geoffrey Chaucer: *Troilus and Criseyde and selected short poems*, edited by Donald R. Howard and James Dean, A Signet Classic, New York, 1976.

(bármily furcsán hangzik is, hogy ez lehetséges legyen), és összehoznia a párt. Három évig élnek titkos szerelemben, amikor Cressida apja, a jó Calchas – aki még a történet legelején átment a görögökhöz, látván előre, mi lesz Trója sorsa, hátrahagyva egyetlen leányát – most arra kéri a görögöket, ajánljanak fel egy értékesnek látszó foglyot lányaért cserébe. A csere meg is történik, a szerelmesek kimondhatatlan bánatára (a sors frivol fintora, hogy ez a fogoly Antenor, aki később Trója árulója lesz, úgyhogy nemcsak Troilus, a trójaiak sem jártak jól ezzel a cserével). Miután a szerelmesek hosszasan töprengenek, mit is tehetnének, végül Cressida megígéri, hogy a tízedik napon titokban hazaszökik (az ötlet eredetileg Pandarus szájából hangzik el először). Erre azonban sosem kerül sor: Cressida, miután lassan enged Diomédesz udvarlásának, végleg a görögöknél marad, (a férfi Cressidát a görög táborba indulása óta ostromolja, ám Cressida sokáig finoman elhárítja a közeledését). Troilus sokáig várja őt, mígnem egyszer az általa szerelmi zálogként adott brossot látja meg a Diomédeszről hadiszákmányként letépett ingen, a nő hűtlenségének kézzelfogható bizonyítékaként. Troilus dühödten a görögök közé rohan harcolni, és végül Achilles megöli.

Geoffrey Chaucert az angol költészet atyjaként szokták emlegetni – ez áll a sírján a Westminster Apátságban, a Poets' Cornerben (Költők sarkában) – a *Troilus és Cressidát*, pedig az első angol lélektani regényként is szoktak számon tartani.² Korántsem véletlenül írta róla azonban a francia kortárs Eustache Deschamps, hogy „A nagy fordító, nemes

² pl.: <http://connection.ebscohost.com/c/book-reviews/15267348/first-psychological-novel-english>

Geoffrey Chaucer”:³ Chaucer több, középkori alapművet is lefordított, pl. a *Rózsaregény* nagy részét, vagy Boetius *A filozófia vigasztalását*, mindez nagy hatással volt a szóban forgó művére is, mely valójában túlnyomórészt Boccaccio *Filostatóján* alapszik.

Vessünk egy pillantást a Boccaccio-, ill. Chaucer-részletre, és látni fogjuk, hogy ez az állítás inkább visszafogott, mint túlzó. (A továbbiakban, ha a fordítót külön nem említem, az idézett vers, ill. versrészlet saját fordításom). A mellékelt részből ugyanis világosan látszik: Chaucer művének igen jelentős része gyakorlatilag a *Filostato*⁴ fordítása.

Filostato 7. rész, - részlet

5.

Így szólt Troilo: „Talán megkérte apja,
Hogy maradjon a lány estére még,
S ameddig teheti, addig marasztja,
De visszajön, tartva ígéretét!
Barátom még ne menjünk! Hadd fogadja
Tárt kapu Cressidámat ha belép!
Inkább szólok az öröknek előre,
Hogy számíthatnak majd egy érkezőre.”

6.

Ahogy érkezett, el is múlt az este,
Troilo megannyiszor csalatkozott.
A táborban csak Cressidát kereste:
Remélve, ő fog megjelenni ott,
A távolban a jöttét egyre leste,
De nem jött, s róla senki nem tudott.
Az érkezőket kérdezgette: hátha
Hall majd felöle – de senki se látta.

³ Ballade (A Geoffroy Chaucier):

<https://poetrytreasures.wordpress.com/tag/eustace-deschamps/>

⁴ Boccaccio: *Caccia di Diana / Filostato* a cura de Vittore Branca, Arnoldo Mondadori Editore S. P. A., Milano, 1990, pp.231-232).

7.

Majd így szólt Pandaróhoz hirtelen:
„Látom, Cressida mily bölcsen cselekszik,
Megfontoltságát csak dicsérhetem,
Titokban jön majd, ezért várat estig,
Ha megjön, ne bámulja senki sem,
S ne mondogassák rámutatva: »Cressid,
Kit cserébe kértek Antenorért,
Lám, máris visszajött? Ugyan miért?«

8.

Ezért nem bánom a várakozást,
Maradjunk Pandaro, Istenre kérlek,
Hidd el, úgysem tehetnék semmi mást,
Ha nem teher barátod elkisérned.
Káprázatot látok vagy látomást?
Látod-e, vajon, amit látni vélek?”
„De ha jobban kinyitod a szemed,
Láthatod: csak egy kocsi közeleg!”

9.

„Ó, jaj nekem, – szólt Troilo – szentigaz,
De úgy magával ragadott a vágy,
Hogy azt képzeltem: ő, pedig nem az.
Annyira vágyom látni őt magát.”
Még fakult a fény, és lement a nap,
S látni már az éj néhány csillagát.
Szólt Troilo: „Szívem öröm tölti be,
Ez azt jelenti: el kell jönnie!”

Geoffrey Chaucer: Troilus és Cressida,

5. könyv - részlet⁵

Szólott Troilus : "Úgy látom, amíg
Az apjánál időzik hosszasan,
Mire elindul, beesteledik.
Érte megyek a kapuhoz; olyan
Ostobák mind az örök biztosan.

⁵ Geoffrey Chaucer: Troilus és Cressida, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986; pp.301-302.

Szólok nekik: nyissák ki a kaput,
S ha későn érkezik is, csak bejut."

Hamar elmúlt a nap, és jött az est
– És Troilushoz nem jött el Criseyde.
Az minden sövénynél, fánál keres,
És a fal fölé mászott, úgy figyelt,
Onnan se látott többet semmivel.
"Szándékát csak most kezdem érteni,
Pedig már éppen kezdtem félteni!

Tudja, mi jó neki, kétségtelen.
Kitervelte: titokban érkezik.
Hölgyem eszét csupán dicsérhetem!
Nem viselheti el, ha mindegyik
Ember bámulja. Besötétedik,
S a városba lovagol csöndesen.
Sokat már nem kell várunk, úgy hiszem.

De várunk kell, mert jobbat nem tudok.
Ó, Pandarus, vajon most elhiszed?
Látom! Erre jön! Nézd csak! Ott van, ott!
Emeld föl szemed! Épp erre siet!"
Pandarus felelt: "Nahát, még ilyet!
Mit látsz, könyörgök?! Figyelj egy kicsit!
Mert én nem látok mást, csak egy kocsit."

"Igazat szólsz sajnos – szólt Troilus –,
De az, hogy szívem ennyire örül,
Valami jót jelent, az bizonyos;
Az nem lehet csupán véletlenül.
Oly meleget érzek szívem körül,
Mint még soha. Ráteszem életem:
Eljön ma éjszaka, itt lesz velem".

Nem egy eredeti rész is van persze Chaucer több mint nyolcezer soros művében, (Boccaccióé közel hatezer – tehát nagyjából a ¾-e Chaucerének) – de, mint az a mutatóványszövegekből is kitűnik – számos strófa szinte

sorról-sorra megegyezik az olasz eredetivel, olyannyira, hogy árnyalatnyi fordulatok, kevésbé lényeges momentumok is nem egyszer egybeesnek (mint itt, mikor mindkét helyen egy kocsinak örül meg szegény Troilus, mivel a várakozás felfokozott érzelmi állapotában Cressidának véli – ami egyrészt egészen abszurd, másrészt lélektanilag nagyon is indokolt). Arra a kijelentésre, hogy „dehát ez voltaképpen a Boccaccio-mű fordítása!”, magát Chaucert idézném, (II. könyv, 12-14. sorok, kiemelés tőlem, KJ.):

Mindegyik szerelmemet megkövetem,
Hogy nem saját történetemet írom,
Hanem *latinból* nyelvünkre fordítom.⁶

Chaucer tehát egy árva szóval sem állítja, hogy ez saját műve volna, sőt, többször is elhangzik a *fordítás* ténye – viszont mindenáron a forrás *latin* voltát igyekszik bizonygatni. Vajon miért? Feltehetően a latin mint forrásnyelv autentikusabbnak tűnhetett az olasznál, hiszen ez utóbbi csak akkortájt kezdte el kivívni az írott nyelvként elfogadott kiváltságát.

Tudjuk, hogy akkoriban nemhogy nem volt elvárás az eredetiség, hanem akkor is ildomos volt valamiféle autentikusnak látszó forrásra hivatkozni, ha ilyesmi egyáltalán nem is létezett... Boccaccióra azonban érdekes módon egyetlen halvány utalás nem sok, annyi sem esik az egész *Troilus*ban. Említés tétetik viszont egy bizonyos Lollius nevű latin költőről, aki valószínűsíthetően csupán kitaláció szüleménye lehetett. Többféle elmélet létezik vele kapcsolatban: egyesek szerint félreértelmezett latin forrásból gondolja Chaucer, hogy Tróját megéneklő szerző lehetett,

⁶ Geoffrey Chaucer: *Troilus és Cressida*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986, 63. o.

mások szerint Lollius valójában Boccaccio nevének fordítása⁷ – de valahogy mindegyik „magyarázat” meglehetősen hajánál fogva odarángatottnak tűnik. Elképzelhető az is, hogy a névválasztásnak köze lehetett Petrarca egyik barátja, Laelius nevéhez⁸ – Mindenesetre a Lollius név vitathatatlan előnye, hogy kiválóan rímel a Troilusra, és valójában egészen ritkán, voltaképpen kétszer fordul elő, mindkét alkalommal rímhelyzetben.

A mű formája, az *ottava rima* (ABABABCC) hatására kezdte el Chaucer használni az ún. *rhyme royalt*, (ABABBCC), melynek egy-egy strófája egyetlen A-sorral kevesebb az *ottava rímájénál*. Csupán élvezetből azonban nem hinném, hogy sokan fognának bele a *Filostrato* olvasásába, még kevesebben olvasnák végig. A lélektani ábrázolás és a finom humor, amit Chaucer hoztátett a Troilusban az eredeti műhöz, kétségtelenül annak hasznára vált, mind irodalmi érték, mind fogyaszthatóság szempontjából.

Érdekes amúgy Lollius mint „univerzális forrás”, hiszen először Chaucer Troilus 1. dala előtt hivatkozik rá⁹ (I. 397): holott az Petrarca 132. szonettjének fordítása – tehát nem mondhatjuk, hogy Lollius eleve Boccacciónak felel meg, hiszen nemcsak az ő esetében hivatkozik így a forrásműre):

A dalnak nem csupán a lényege
(Mint Mesterem megírta, Lollius).
Hanem minden egyes kis részlete
Úgy hangzik, úgy mondja el Troilus
– Csak a két nyelv, ami nem azonos –

⁷ The Many Faces of Lollius: A Study of Chaucer's Auctour in Troilus and Criseyde Malissa Kent, departments.knox.edu/engdept/commonroom

⁸ <https://www.amazon.com/Petrarchs-Laelius-Lillian-Herlands-Hornstein/dp/B0007EYQ22>

⁹ Geoffrey Chaucer: Troilus és Cressida, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986, 35. o.

Mint én mondom most. Akit érdekel,
Az e sorokban olvashatja el.

Mivel egy szonett köztudottan 14 sor, ha egy az egyben fordítás lenne, az éppen két hétsoros strófa lenne, Troilus dala azonban 3 strófa, vagyis 21 sor, egyharmadával hosszabb, mint a Petrarca-sonnett. Így bár talán némileg kevésbé sűrű, mint a forrásmű, ám semmivel nem kevésbé költői, sőt, helyenként talán Chaucer műve ilyen téren felül is múlja a forrást, melyben például nem szerepel a következő sor: „Iszom, s ettől mindinkább szomjazom” (7. sor – bár kétségtelenül tipikus korabeli fordulat).

Chaucer: Troilus dala (Első könyv)

Ha nincs szerelem, akkor hát mit érzek?
S ha létezik, vajon mi az s milyen?
Ha jó, miért van, hogy bánatban élek?
Ha rossz, csodának tetszik úgy nekem,
Hogy minden kín és minden gyötrelem,
Mi csak tőle ered, csodás nagyon,
Iszom, s ettől mindinkább szomjazom.

És ha önnön vágyam tüzeiben égek,
Akkor milyen jogon panaszkodom?
Noha nem érzek semmi gyöngeséget,
Összerogyok, és okát nem tudom.
Élő halál, ó, édes fájdalom,
Bennem mint lehet ennyi szerelem,
Másképp, mint ha én magam engedem?

Ha engedem, akkor rosszul teszem
Ha siránkozom. Így ide-oda
Bolyongok, mint a hajó a tengeren,
Két szél között, s kormányrúdja oda,
Ellentétek közt. Mi ez a csoda,
Betegség? Jaj, meggyulladok
Jegétől, és tüzetől megfagyok.

Íme a Petrarca-szonett is, fordításomban (bár létezik már fordítása,¹⁰ de a sajátomat idézem):

Petrarca 132. szonett

Vajon mit érzek, hogyha nem szerelmet?

Ha mégis szerelem, akkor milyen?

Ha jó, miért kínlódom szüntelen?

S ha rossz, mért érzem kéjnek a keservet?

Ha nincs szándékom ellen, mért kesergek?

Ha tiltakoznék is, reménytelen,

Ó, élő halál, édes gyötrelmem

Hogy élhet bennem, ha nem engedem meg?

S ha engedem, panaszra nincs jogom

Két szél között nyílt tengeren hajózom,

Kormányrúd nélkül, s bárkám oly törékeny.

Hogy mit szeretnék, már nem is tudom,

Hisz én se látom, hogy mennyit hibázom,

S nyáron reszketek, lánggal égek télen.

A kettő nagyon közel van egymáshoz, fontos különbségnek érzem azonban, hogy Chaucerében elhangzik a tényleges halál – tehát nem körülírva, nem az egészen halvány lehetősége, hanem *expressis verbis*. Erre a későbbiekben vissza fogok utalni. Lollius neve voltaképpen még egyszer hangzik el, a történet vége felé.

Troilusnak azonban van még két dala, az egyik a 3. könyvben, négy strófa, és a boldog szerelem apropóján főleg

¹⁰ Francesco Petrarca II Canzoniere (Rerum Vulgarium Fragmenta) di;
<http://www.italica.it/canzoniere.html>

Francesco Petrarca Daloskönyve, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1988, 130. oldal, Sárközi György fordítása.

moralizálás,¹¹ tehát számomra legalább is kevésbé tűnik izgalmasnak. Annál inkább a mindössze egystrófás dala az 5. könyvben,¹² (az első dal az első könyvben, a harmadik az utolsó könyvben lehet, ez utóbbi mindennemű (ál)forrásmegjelölés nélkül:

Troilus 3. dala (5. könyv):

„Csillag, kinek elvesztettem világát,
Fájó szívvel joggal gyászolhatok
Én, kinek napja éjszotétre vált át,
Hátszéllel a hajóm halálba fut;
Ha a tizedik nap késve kapok
Sugaraidból – egy órányit is –,
Hajóm és engem felfal Karübdisz.”

Úgy éreztem azonban, ennek is kell lennie egy Petrarca-szonett forrása – és úgy is lett: a forrás Petrarca 189. szonettje, melyet, bár szintén létezik fordítása,¹³ inkább saját fordításomban idézem:

Petrarca 189. szonett:

Hajóm megy, feledéssel megrakodva,
Tél-éjszaka kietlen tengerén,
Hol Szkülla és Karübdisz nyúl felém;
Kormányát uram – ellenségem fogja.

Száz csúf gond evez, jöjjön bár a pokla
Végzetes viharok a tél egén;
Vitorlámat sóhaj, vágy és remény
Örök szele szaggatja darabokra.

¹¹ Geoffrey Chaucer: Troilus és Cressida, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986, 191. o.

¹² Geoffrey Chaucer: Troilus és Cressida, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986, 283. o.

¹³ Francesco Petrarca Daloskönyve, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1988, 171. oldal, Szabolcsi Éva fordítása

Harag-felhő áztatja könny-esőben
Tévhitből s tudatlanságból fonott
Fáradt köteleim, és nem kiméli.

Fénylő Két Jelem rég eltűnt előlem;
A művészet s az értelem halott;
Célját hajóm tán soha el nem éri.

Itt eleve nem is lehet szó teljes átvételről, hiszen a szonett 14 sorát feleannyiba kellett belerakni, nincs is minden sornak forrás-megfelelője, Troilus speciális alaphelyzetéből adódóan. Ráadásul az átvett sorok eléggé megváltoztatott sorrendben jönnek: Troilus dalának első sora a Petrarca-szonett utolsó strófájának az első sorából ered, a vihar-szél motívum több sorban is jelen van Petrarcánál, Chaucernél csupán egyetlen egyszer, a strófa középső sorába sűrítve fordul elő: „Hátszéllel a hajóm halálba fut,” tehát nem csupán sötét és reményvesztett képek, mint Petrarcánál, de a halál konkrét gondolata. Továbbá Chaucernél a szonett harmadik sorában szereplő Szkülla és Karübdiszből ugyan „csak” Karübdisz marad, mégis sokkal vészjóslóbb, mint a Petrarca-sor, hiszen a „nyúl felém”-nél sokkal erősebb kép a „felfal”. A dalban valamennyire benne van a szonett utolsó sorának reménytelen volta, de Chaucer változata konkrétabb végképet fest, mint Petrarca, hasonlóan Troilus előző dalához. Érdekes megjegyezni ennek kapcsán, hogy bár a forrás-szonett egyik legenigmatikusabb darabja Petrarca szonettgyűjteményének, ez a Troilus-dal, bár számos metafora szerepel benne, jelentése, vonatkoztatásai teljesen világosak az olvasó számára. A Petrarca-hatást Troilus eme dalára tovább árnyalja, hogy a Filostratóban is van Troilusnak egy, ott kétstrófás dala, melyben inkább fel-felsejlenek, mint feltűnnek

a Chaucer-féle Troilus dalának képei, sokkal kevésbé plasztikus formában, mint a Petrarca szonettben.¹⁴

A három itáliai költő közül Dante az egyetlen, akit több ízben, név szerint is megemlít Chaucer (igaz, nem forrásként, de a másik kettőt egyáltalán nem). A Troilus kapcsán ennek ellenére róla szólok a legkevesebbet, ám az utolsó versszak az ő *Paradicsomából* idézet (XIV. 28-30); melyet a *Troilusban* éppen emiatt Babits fordításában vettem át, természetesen a forrás megjelölésével:

Az Egy, Kettő, Három, ki Örökélet,
S Háromban és Kettőben, s Egyben úr,
Mindent határol, és határt nem érhet...¹⁵

Chaucer tehát egyszerre volt „az angol költészet atyja” és nagy fordító (saját mű esetében is), ám úgy tűnik, még sincs ellentmondás a két állítás között: a kettő, úgy tűnik, kiválóan kiegészíti egymást. A három híres kortárs itáliai mester nélkül a *Troilus* és *Cressida* bizonyosan nem születik meg, pedig mindenkinek jó szívvel tudom ajánlani kellemes időtöltés gyanánt is.

¹⁴ Boccaccio: *Caccia di Diana / Filostrato a cura de Vittore Branca*, Arnoldo Mondadori Editore S. P. A., Milano, 1990, 5. rész, 217. o.

¹⁵ Dante Alighieri, *Isteni Színháték* (ford. Babits Mihály), in *Dante Alighieri összes művei*, Budapest, Magyar Helikon, 1965.

JÚLIA KÉPES

**The effect of Italian poets on Geoffrey Chaucer's
Troilus and Criseyde**

– Abstract –

Geoffrey Chaucer is often considered to be "the Father of English poetry" – that is to be read on his tomb in Westminster Abbey. Is it really so? Or is it the quotation in the title which is more characteristic of him? As the translator of the Hungarian version of Chaucer's *Troilus and Criseyde*, I am going to deal with this question. Is *Troilus and Criseyde* rather a translation of Boccaccio's *Filostrato* (while the Italian writer's name is never mentioned by Chaucer, Lollius being pretended to be Chaucer's original, or main source, whatever you prefer), mingled with the translation of some other Italian pieces of poetry (e. g. Petrarch's Sonnet 132), or is it much more complicated and complex? Can a more than 8000 verse-long oeuvre be the translation of a nearly 6000-verse-long one? Is it possible that the two statements – "Father of English poetry" and "great translator" – as Eustache Deschamps says – should co-exist, even in the very same work? Can it be partly a translation and a great oeuvre at the same time? That is what I mean to prove by analysing Geoffrey Chaucer's *Troilus and Criseyde* – considered to be the very first psychological novel written in English – and comparing it with its main and minor sources.